

REALIZATION OF PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE IN UKRAINE: SOCIOLOGICALLY–LEGAL MEASURING

Gerasina L. M., Misyutina V. I.

In the article the concretely sociological is carried out analysis of dynamics of public opinion in relation to maintenance, features and level of realization of principle of social justice in Ukraine.

Keywords: *social justice, social policy, freedom, equality, human rights, social responsibility.*

УДК 316:3

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

Розглянуто передумови, джерела, специфіка рушійних сил становлення і розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, рушійні сили розвитку громадянського суспільства.*

Актуальність проблеми. Завдання становлення і розвитку громадянського суспільства, що виступає на перший погляд суто академічним інтересом для сучасної України, насправді є найважливішим не тільки для соціального розвитку країни, а й для її майбутнього. Самоорганізація громадянського суспільства належить до «еволюційних універсалій», оскільки без неї перехід до сучасного розвиненого і демократичного суспільства не видається можливим. Громадянське суспільство утворює природний фундамент політичної демократії, без якого остання просто неможлива або неефективна [1, с. 62–66, 70–76]. Нормативний концепт громадянського суспільства дозволяє погодитися з думкою Д. Коена і Э. Арато, за якою громадянське суспільство стає сьогодні політичним ідеалом сучасності. Він протиставляється як утопічним ідеалам радикальної демократії, соціалізму, марксизму, так і менш утопічним неоліберальним та лібертаріанським теоріям, які розчинюють «суспільство» в ринковому (буржуазному) суспільстві [2, с. 9–10, 22–63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти громадянського суспільства викладено в класичних працях зарубіжних і вітчизняних

учених. Великий внесок у цю проблематику здійснили Ф. Бекон, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс, А. Грамші, П. Бакунін, І. Льюїс та ін. Сучасні політологи продовжили розроблення теоретичних конструктів відносин влади і громадських організацій. Ця проблематика докладно аналізується в дослідженнях Е. Арато, Х. Арндт, Р. Алмонда, С. Верби, Д. Коена, А. Турена, Ю. Хабермаса, А. Едвардса та ін.

Незважаючи на існування безлічі різних дослідницьких напрямів, в рамках яких вивчаються проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства, в сучасній політології немає чітких теоретичних орієнтирів, що дають змогу оцінити сучасні основи становлення і розвитку громадянського суспільства. Саме в цьому контексті набуває значної ваги думка про те, що ми не зможемо успішно розвиватися до тих пір, доки не визначимося, які наші рушійні ідеї та яке їх походження.

Метою статті є аналіз специфіки рушійних сил становлення і розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Під суб'єктом розвитку громадянського суспільства ми розуміємо ту самодостатню частину суспільства, ініціативними діями і працею якої поліпшується якість його буття, суспільство еволюційно розвивається, досягає значних і визнаних успіхів і авторитетів у світі.

Держава і нині є очевидним суб'єктом розвитку суспільства. Але сьогодні цього вже недостатньо. Для позитивного і довготривалого розвитку України необхідний народ, здатний самоорганізуватися в громадянське суспільство, яке є важливим, необхідним та самостійним суб'єктом національного розвитку. Але і тоді залишаються найважливіші питання: що є рушійними силами становлення і розвитку громадянського суспільства, які його цілі, яка якість самого народу, хто може і повинен стати суб'єктом національного розвитку.

З-поміж багатьох проектів і різноманітних сценаріїв щодо перспектив розвитку українського суспільства зрештою вимальовується єдино можливий – створення демократичного громадянського суспільства. Високий теоретико-методологічний статус концепції громадянського суспільства визначається тим, що в поєднанні із соціально-науковим знанням і практикою категорія «громадянське суспільство» забезпечує не тільки пізнання власних різноманітних функцій та складних структурних взаємозв'язків, а й у процесі практичного застосування сама перетворюється на чинник організації практичної діяльності, повсякденного досвіду.

Поняття «рушійні сили розвитку суспільства» походить із давнини [3]. Вочевидь воно виходить із класифікації причин, яку дав Арістотель. Осягнення сутності, якого прагне мислитель, не є тільки статистичне знання визначення певного виду. Аби зрозуміти явище, необхідно знати причини (або принципи), що зробили його таким, яке воно є. Арістотель у «Метафізиці» так формулює своє вчення про першоначала і вищі причини: «Про причини

йдеться у чотирьох значеннях: однією такою причиною ми вважаємо сутність, тобто суть буття речі¹ (адже кожне “чому” зводиться зрештою до визначення речі, а перше “чому” і є причина та початок); другою причиною ми вважаємо матерію, або субстрат; третьою – те, звідки початок руху; четвертою – причину, протилежну останній, а саме “те, заради чого”, або благо (те благо є мета будь-якого виникнення і руху)» [4, с. 70, 146].

При цьому пояснюється, що річ має всі чотири різновиди причин: матеріальну причину, або матерію, тобто субстрат, з якого виникають речі; формальну причину, або форму, тобто зразок, першоформу, поняття речі; творчу (рушійну, діючу) причину як джерело, з якого бере свій перший початок зміна чи перехід у стан спокою; цільову причину, мету – те, заради чого робиться річ, здійснюється вчинок. Усі чотири причини – одвічні [4, с. 146].

Встановивши існування чотирьох, і тільки чотирьох, причин усього, що відбувається, Арістотель вважає, що причина – це джерело, з якого бере перший свій початок зміна чи упокоєння, а знання про причину є знаннями про загальне. В усіх доказах до з'ясування належності певного виду, повної сутності причина є загальною. Вона і частина всеосяжного загального, і водночас містить у собі менш загальне, тобто частину того всеосяжного загального – чи то колективну, чи то одиничну.

Дослідження причинних відносин Арістотель вважав головним завданням наукового знання; дошукатися причини, чому існує дана річ, є для нього головним у пізнанні.

У науці епохи Відродження і Нового часу дослідники оперували поняттям діючої (рушійної) причини, аналізуючи умови механічного руху, що мало наслідком появу наукового поняття сили – одного з основних понять класичної механіки. Галілей, Ньютон та інші вчені тлумачили силу як кількісну міру дії тіл одне на одне; діючу причину розуміли як зовнішнє рухоме, активне тіло, зовнішній вплив, що спричиняє зміну [5, с. 46–48].

Філософська думка Нового часу спробувала застосувати поняття сили, рушійної сили (як причини руху або зміни) в аналізі соціальних явищ². Така інтелектуальна операція мала відкрити ті «сили», що зумовлюють діяльність індивідів та розвиток суспільства. У контексті цього завдання були виділені сили найсуттєвіші і стійкі, а самий термін «сила» набув переносного значення – у розумінні «причина». Потім дедалі частіше соціально-філософська наука стала розглядати поняття «сила» і «причина» як близькі або навіть тотожні [6–9].

---

¹ Сутність буття (букв. – «що саме є дійсним») речі – те, чим є річ за своїм визначенням або що залишається в ній по відторгненні від неї матерії, має більш широке значення, ніж матеріальний субстрат [4, с. 317, 664].

² Зазначимо, що інтелектуальна думка Нового часу (французькі просвітники, французькі історики періоду Реставрації, німецькі філософи) дійшла висновку про те, що в суспільстві діють, так само як і в природі, об'єктивні закони.

У сучасних соціальних дослідженнях склалися основні підходи до розуміння поняття «рушійна сила». У контексті першого підходу – найширшого і універсального – рушійні сили сприймаються як внутрішнє діалектичне джерело будь-якого руху, будь-якого розвитку в природі, суспільстві та мисленні: як єдність і боротьба протилежностей.

Прибічники другого підходу рушійною силою діяльності людей цілком обґрунтовано вважають їхні природні та соціальні потреби, які об'єктивно визначають необхідність займатися виробничою, трудовою та іншими видами діяльності.

Апологети третього підходу уявляють рушійні сили як сукупність наявних у суспільстві соціальних сил, взаємодія яких обумовлює якісну визначеність у вияві та дії саме рушійних сил розвитку суспільства.

Діалектична концепція розвитку розглядає поняття «джерело» та «рушійна сила» в органічній єдності, як характеристики саморуху всього суцього, через роздвоєння єдиного на протилежності та відносини між ними. У суспільстві загальним внутрішнім діалектичним джерелом, рушійною силою розвитку є суперечності, єдність та боротьба протилежностей. Виявлення і усунення цих суперечностей здійснюються через спільну соціальну діяльність людей, народних мас, які виступають соціальною силою, тобто соціальною рушійною силою суспільного розвитку. Отже, суперечності – це діалектичне джерело суспільного та будь-якого іншого розвитку, а спільна діяльність людей, народних мас – соціальна рушійна сила розвитку суспільства. Тому, якщо діалектична рушійна сила будь-якого розвитку є дією суперечностей, то соціальна рушійна сила – це дія не суперечностей як таких, а саме діяльність народних мас, що відображає суперечності мас і стає засобом їх розв'язання.

Проблема рушійних сил розвитку суспільства є дуже складною і багатоплановою. Проте в ній закладено центральне питання, що відображає її сутність. Зважаючи на те що історичний процес визначається множиною чинників (як істотних, так і неістотних; як необхідних, так і випадкових), цілком закономірно буде поставити такі запитання: що являють собою найістотніші причини і чинники, які забезпечують соціальний прогрес суспільства; які їхні природа, структура, типологія, субординація та внесок кожного з них у саморух і саморозвиток суспільства?

Пошук відповідей на ці запитання в усі часи та епохи був доволі складним. Він висунув низку підрядних питань, інтерпретація і висвітлення яких в аспекті нашої теми перетворює їх на архіактуальний соціальний, науково-теоретичний і методологічний процес. По-перше, слід розробити категоріально-понятійний апарат для розв'язання такої складної проблеми і співвіднесення її з розлогим теоретичним відображенням соціальної реальності, із завданням розбудови національного демократичного, громадянського суспільства. По-друге, наявність класифікації, систематизації рушійних сил соціального роз-

витку створить необхідний теоретичний інструмент, який спрямує увагу дослідників на лікування суспільних хвороб, створення і розбудову громадянського суспільства як певного кінцевого результату, що відповідає даному етапу розвитку українського суспільства, визначення головних напрямів його саморуху і саморозвитку.

Однак не слід забувати, що поняття «соціально-рушійна сила» охоплює лише рушійні сили суспільства, а отже, не має тієї універсальності і загальності, які притаманні поняттю діалектичних рушійних сил як внутрішнього джерела будь-якого розвитку.

Проблема суперечностей – центральна у діалектиці розвитку взагалі і суспільного розвитку зокрема. Це джерело, імпульс, нерв саморуху і саморозвитку суспільства. У суспільстві діалектичні суперечності виявляються специфічно: по-перше, через діяльність людей, народних мас, по-друге, через поєднання об'єктивного і суб'єктивного. Саме на такому підґрунті поняття соціальних рушійних сил виражає особливості розвитку суспільства як об'єктивно-суб'єктивного організму.

Усе зазначене, ясна річ, означає, що історії притаманна своєрідність. Людська історія розвивається через дію суспільних сил, якими є сукупно економічні, соціальні, політичні, духовні сили, що виявляються в діях народних мас. Власне, вони відображають суперечності об'єктивного і суб'єктивного як діалектичний спосіб їх саморозвитку, віддзеркалюючи вихідні, базові діалектичні суперечності (наприклад, між приватним і суспільним, між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичним способом привласнення в умовах капіталізму тощо).

Звичайно рушійні сили суспільного розвитку – це не тільки загальнофілософське, а й конкретно-історичне поняття. Виокремлення ідеї історичної конкретності рушійних сил суспільного розвитку підводить до розуміння складності процесів їх постійної зміни, розвитку, перетворення та актуалізує завдання щодо відображення специфічного аспекту соціальної реальності та її розвитку на основі діяльності історично сформованих різноманітних об'єднань людей. Назвемо такі об'єднання:

- спільноти людей: класи, соціальні верстви, соціальні групи, племена, народності, нації, соціально-територіальні громади;
- організації: держави, партії, органи місцевого та територіального управління та самоврядування, інші громадянські організації;
- колективи: трудові, оздоровчі, спортивні тощо;
- осередки: сімейні, родинні.

У кожного із цих об'єднань своя природа, свої причини виникнення, функціонування та розвитку, свої інтереси. Тому одні об'єднання людей виявляються історично непостійними (наприклад, трудові колективи), інші – історично змінними (держави, класи). Одні з них (наприклад, спільноти)

склалися об'єктивно, незалежно від свідомості людей, інші – усвідомлено (наприклад, політичні партії). Це висвітлює одну дуже важливу обставину для соціального пізнання: в конкретно-історичному процесі діяльність народних мас виявляється не тільки безпосередньо, а й переважним чином опосередковано, через об'єднання людей. Інакше кажучи, реальні конкретно-історичні соціальні рушійні сили суспільного розвитку – це діяльність суспільних класів, соціальних верств і груп людей, народностей і націй, яка здійснюється через державні, партійні, територіальні, місцеві та інші організації, через трудові та інші колективи і первинні соціальні ячейки, що мають різний соціальний статус у багатомірній моделі суспільства.

У цю загальну соціальну динаміку слід внести ще одну важливу конкретно-історичну рису рушійних сил соціального розвитку, а саме їх визначений соціальний характер. До того ж треба наголосити, що визнання об'єктивної зумовленості соціального процесу не тільки не заперечує, а й навіть передбачає соціальну активність, боротьбу різних суспільних сил за втілення власних інтересів і задоволення потреб.

Отже, зробимо висновок: рушійні сили соціального розвитку – це тривала діяльність великих і малих мас народу з певним статусом в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах суспільного життя, розглянута в єдності з їх умовами, засобами і спонуканнями, спрямована на вирішення основних суспільних суперечностей і забезпечення соціального прогресу та розвитку суспільства.

Інтелектуально такий підхід не є новиною. Теза про необхідність вивчення існуючих у соціально-філософській системі споріднених категорій ясно формулює потребу вираження основних, суттєвих та стійких детермінант суспільного розвитку через їх об'єднуючі ознаки та внутрішній зміст. Так, до категорії рушійних сил соціального розвитку суспільства наближені, мають з нею тісний зв'язок, наприклад, такі категорії, як історичні чинники, джерела розвитку суспільства, суспільні закони. Ці категорії відображають не випадкові чи маловагомні, а необхідні та істотні сторони суспільних явищ і відносин. При цьому важливо пам'ятати, що зміст самих категорій змінюється, уточнюється на шляху розвитку об'єктивної реальності та перевірки їх практикою. Об'єднавчою ознакою цієї групи категорій є те, що вони відображають у різних аспектах соціальні явища – основні, істотні, стійкі детермінанти суспільного розвитку.

Процес розвитку суспільства як цілісної системи відносин між людьми здійснюється під впливом багатьох чинників, і кожен з них відіграє специфічну роль, визначену його змістом і спрямованістю впливу.

Взаємодіючі в суспільстві чинники мають різний масштаб. У сучасній практиці вони здатні зумовити діяльність окремої людини, процеси окремої історичної події або ж функціонування і розвиток суспільства як цілісної

системи. У такому розумінні рушійні сили – це закономірні причинні чинники. У понятті історичного чинника абстрагуються різні сторони суспільного життя: природні передумови, економічні, політичні, духовні та інші його складові. Бачення діалектики суспільного розвитку стає повнішим і більш предметним, якщо тримати у полі зору головні питання: яке походження цих чинників і яка природа їхнього впливу, протидії чи взаємодії, в чому конкретно полягають функції кожного з них і як вони змінюються у процесі розвитку, як взаємодіють у рамках суспільного цілого.

У цьому контексті надзвичайно важливо, цікаво та корисно розглянути поняття «рушійні сили розвитку суспільства» у безпосередньому зв'язку з категоріями причинності. Поняття чинника лише непрямо пов'язане із цими категоріями. Є підстави вважати, що поняття «рушійні сили розвитку суспільства» похідне від категорії «причина» і дуже тісно пов'язане з категорією «суперечність». Саме суперечність (або ж протиріччя) слугує водночас і рушійною силою, і джерелом розвитку, адже від неї іде первинний імпульс до будь-якого розвитку і руху. Така методологічна настанова зближує через категорію ці обидва поняття – «рушійна сила» і «джерело розвитку».

Джерело – це базова причина, яка дає поштовх до саморуху і саморозвитку. Джерелом у такому контексті виступає об'єктивна суперечність. Інакше кажучи, це загальні та стійкі причинні детермінанти розвитку природи і суспільства.

Категорія «рушійні сили розвитку суспільства» виступає як важлива і необхідна ланка у низці соціально-філософських категорій, що відображає детермінацію суспільного розвитку. Це істотні, необхідні діючі причинні чинники, що забезпечують розвиток і саморозвиток суспільства. Система рушійних сил суспільства є вельми складною і різноманітною.

Вирішальною рушійною силою розвитку суспільства стала діяльність народних мас заради прогресу. Ця діяльність реалізується у поєднанні з передумовами, засобами, обставинами, мотивами, стимулами, інтересами тощо. Через неї реально втілюються об'єктивні закони і закономірності суспільного розвитку¹.

Багатючий досвід поколінь доводить, що суспільство завжди розвивається у процесі діяльності людей. Але діють вони не ізольовано одне від одного, а стають учасниками суспільного поступу в рамках тих чи інших соціально-організаційних форм – класів, політичних партій, громадських організацій, держав. Суспільний розвиток є об'єктивним процесом, обумовленим певними

---

¹ Саме на таких позиціях працювали укладачі філософського енциклопедичного словника, які визначили, що «... деятельность является реальной движущей силой общественного прогресса и условием самого существования общества... Если основанием деятельности является сознательно формулируемая цель, то основание самой цели лежит вне деятельности, в сфере человеческих мотивов, идеалов и ценностей» [10, с. 151];

рушійними ситами. Суспільство як органічно цілісна система має матеріальну основу і здатність до розвитку внаслідок взаємодії внутрішніх рушійних сил – суперечностей, які детермінують дію соціальних сил таким чином, що кінцевий результат їхнього розвитку зумовлює суспільний прогрес.

Напевно, сьогодні першорядне науково-методологічне та пізнавальне завдання в аспекті нашої проблеми полягає у чіткому висвітленні всіх сторін і механізмів діалектики громадської діяльності людей, джерел розвитку суспільства, специфічних соціальних рушійних сил суспільного розвитку, їх багатоманітності та характеру взаємодії. Соціальні рушійні сили розвитку суспільства, з огляду на їх тісне взаємопроникнення, умовно поділяють на матеріальні (економічні), соціальні, політичні та духовні¹.

Суспільне життя вражає своєю надзвичайною складністю. В його основі лежать соціальні інтегральні процеси. Однак не слід зводити суспільне життя тільки до соціальних компонентів, адже воно охоплює не тільки соціальну складову, а й природну основу, утворюючи складне й нерозривне ціле. Разом з тим у поділі рушійних сил суспільного розвитку є і абсолютна сторона. До матеріальних (економічних) рушійних сил належать спосіб матеріального виробництва (сукупність продуктивних сил і виробничих відносин), а також матеріальні потреби та економічні інтереси².

Матеріально-виробнича практика здатна уможливити саморух і саморозвиток суспільства в тому разі, якщо продуктивні сили функціонують у рамках прогресивних виробничих відносин. Розвиток матеріального виробництва за умови функціонування застарілих виробничих відносин перетворює продуктивні сили з рушійних і прогресивних на сили, які гальмують суспільний поступ.

Історичний досвід красномовно свідчить про особливу детермінуючу роль матеріального виробництва, яка полягає у тому, що визначальними спонуками в діяльності людей зрештою виступають матеріальні потреби і економічні інтереси. Матеріальне виробництво в його конкретно-історичній формі – як

---

¹ Такий поділ відповідає чотирьом основним сферам суспільного життя і спирається на положення К. Маркса про те, що спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальні, політичні та духовні процеси. Однак цей поділ є не гносеологічним, а скоріше структурним. Принциповий зміст теорії К. Маркса полягає не в кваліфікації процесів, а у висновку про залежність усіх сфер і процесів життя від способу виробництва. Інакше кажучи, цей висновок К. Маркса висвітлює основний детермінантний зв'язок у суспільстві – залежність усіх його структур, підрозділів, тобто всього життя людської спільноти, від способу виробництва матеріальних благ, від матеріального виробництва.

² Зауважимо, що виробничі відносини, як і продуктивні сили, постають цілісною сукупністю елементів, кожен з яких визначає існування інших і в свою чергу сам існує завдяки іншим елементам. Отже, кожен окремий елемент необхідно розглядати з глибоким розумінням зв'язку загального і окремого, цілого і його частини. Якщо в продуктивних силах можна виокремити лише декілька елементів, то у виробничих відносинах – багато сотень простих і складних, унаслідок чого вивчати їх можна за окремими системами або ж за сферами виявлення.

спосіб виробництва – зумовлює розвиток усіх інших сфер життєдіяльності індивідів, визначає характер, вид та спосіб їхнього життя¹.

Специфічний аспект соціальної реальності утворюють соціально-політичні рушійні сили, до яких слід віднести соціально-творчу діяльність людей, через яку реалізуються об'єктивні закони і закономірності суспільного розвитку. У сучасному суспільстві соціально-творча діяльність людей має здійснюватися через політичну свідомість, політичні відносини та організації, тобто вона виступає як соціально-політична діяльність. Носіями такої діяльності є суспільні класи, соціальні групи, народ загалом, політичні організації, а також особистості, які усвідомлюють свої об'єктивні інтереси і потреби.

Варіативність історичного розвитку як процесу походить не тільки з дії економічних, соціально-рушійних сил. Духовна сфера, власне кажучи, є наслідком, результатом існування і розвитку всього суспільного організму. Функціональні зв'язки духовної життєдіяльності охоплюють усі без винятку сфери суспільства. Саме під цим кутом зору до духовних рушійних сил треба віднести такі духовні явища: діяльність, спрямовану на формування соціальної свідомості та духовних цінностей; результати, втілені у суспільній свідомості; специфічні відносини і суперечності, які виникають у процесі реалізації такого роду діяльності на основі задоволення духовних потреб та інтересів. Така універсальна сутнісна глибина духовної сфери суспільства приводить до різноманіття її складових компонентів – ідеології, науки, освіти, мистецтва та інших підсистем, які детермінують означену рушійну силу розвитку суспільства.

У нашому контексті постає головна пізнавальна проблема: показати, що суспільні сили виступають у ролі рушійних сил саме завдяки постійному виникненню і розв'язанню сутнісної суперечності – суперечності між об'єктивним та суб'єктивним². Суперечність – це суть саморуху, атрибутивна якість матерії. Саморух виступає як спосіб існування суперечності. Суспільство завжди розвивається у процесі діяльності людей. Отже, вся складність розуміння здійснюваного людьми процесу полягає в тому, аби пізнання охопило протилежні начала в діяльності людей: об'єктивне – суб'єктивне; необхідне – випадкове; загальне – окреме; стихійне – планове; прогресивне – регресивне; самостійне – залежне; організоване – дезорганізоване (стихійне);

---

¹ Спосіб життя – явище якісного порядку. Він означає не конкретну сферу життя суспільства або ж усі сфери разом. Це певний спосіб життєдіяльності людей, що виникає на базі існуючих суспільних відносин (передусім виробничих) і характеризується певним типом дій, поведінки, вчинків індивідів у будь-якій сфері життя суспільства.

² Відмітна риса динамічної суперечності – самозаперечливість будь-якого матеріального утворення, яка є внутрішньою пульсацією саморуху. Стрижнева думка гегелівської діалектики про суперечність як джерело всякого саморуху звучить так: «...суперечність же є корінь будь-якого руху і життєвості...» [11, с. 65].

стійке – мінливе і под. Ці поняття протистоять одне одному, переходять одне в інше. Особливість категорії «суперечність» полягає в тому, що вона позначає процес взаємопроникнення, взаємозаперечення (боротьби) та взаємовизнання (єдності).

Відношення об'єктивного і суб'єктивного в характеристиці системи суперечностей виступає визначальним елементом вияву всіх сторін і механізмів діалектики громадської діяльності людей. Стосовно соціальних організмів такий підхід веде до розуміння загальних діалектичних джерел, чинників розвитку суспільства і специфічних соціальних рушійних сил у становленні і розвитку громадянського суспільства, до розуміння діалектики саморозвитку соціальних сил на основі розв'язання діалектичних суперечностей суспільного буття.

Головна ознака, критерій рушійної ролі суспільних сил розвитку і саморозвитку висвітлює певне і необхідне відношення об'єктивного і суб'єктивного, здатність цих сил втілювати у своїй діяльності об'єктивні потреби суспільного прогресу. Тільки в суспільній практиці поєднуються об'єктивні вимоги законів розвитку суспільства і суб'єктивна практична діяльність народних мас.

До суб'єктивних умов (або чинників, факторів) належать такі, що характеризують той чи інший суб'єкт. Діючи самостійно, суб'єктивний чинник реалізовує дві свої основні компоненти – живу безпосередню діяльність і свідомість, яка цю діяльність спрямовує, а також певні якісні характеристики діючих суб'єктів: рішучість, цілеспрямованість, організованість тощо. На кожному етапі суспільного розвитку в однаковій мірі необхідні обидва види умов – суб'єктивні та об'єктивні.

Отже, в людській діяльності завжди присутня взаємодія двох начал – об'єктивного та суб'єктивного. Визначальними є об'єктивні чинники, які не залежать від суб'єкта і існують поза ним. Суперечність між об'єктивними та суб'єктивними чинниками є найважливішим джерелом, причиною, рушійною силою історичного процесу, проникає в усі сфери суспільного життя. Об'єктивні умови відіграють провідну роль у динаміці розвитку суспільства, бо вони детермінують головну, магістральну лінію цього розвитку на певному етапі – ту лінію, в якій втілено об'єктивну історичну необхідність або закономірність і тенденцію усвідомленої діяльності людей. А суб'єктивний чинник опосередковує перетворення можливостей у дійсність, тобто опосередковує дію об'єктивних умов. Його головна функція – роль причини в реалізації магістральної лінії історичного розвитку як процесу.

Аналізуючи аспекти розвитку сучасного суспільства і роль у цьому процесі суб'єктивного чинника, необхідно говорити насамперед про суспільні класові сили та їхні цілі. На перший план тут виходять політичні відносини, а найважливішим елементом у них виступають політичні партії, структури місцевого самоврядування і регіонального управління, діяльність різних

колективів і окремих особистостей, які відчують на собі вплив політико-класових відносин. Суб'єктивний чинник висвітлює стан, ступінь зрілості тих соціальних сил, які нині діють і виступають «носіями» історичного прогресу.

Висновки. Ми з'ясували, що процес розвитку здійснюється через діяльність людей, їхні суб'єктивні дії та відносини на основі свідомо сформованих цілей, орієнтацій, теорій і наукових концепцій. Діяльність народних мас є вирішальною соціальною рушійною силою суспільства, завдяки якій реалізуються закони і закономірності суспільного розвитку.

Зазначимо, що узагальнений історичний досвід багатьох країн свідчить: питання демократизації та модернізації найбільш ефективно вирішували ті держави, в яких політики були мудрими, виваженими та здатними формулювати засадничі міркування про основні напрями діяльності, що посприяло б вирішенню загальнонаціональних завдань, серед яких і завдання з розбудови інституційного, цивілізованого, демократичного, національного, громадянського суспільства. Політична прагматика реалізації такого завдання вже на етапі його осмислення та озвучення полягає у підвищенні рівня соціально-економічного розвитку, демократизації, просуванні до свободи вибору, ініціативи і відповідальності, поверненні втраченої самостійності, іншими словами – у рухові, наближенні народу та індивіда до самих себе. Але для цього необхідно створити такий суб'єктивний чинник, який спроможний зробити можливе реальним, тобто забезпечити функціонування громадянського суспільства як норми сучасного цивілізаційного життя, позбавити суспільство і країну від хитань в обидва боки від здорового глузду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зидентоп Ларри. Демократия в Европе / Ларри Зидентоп ; пер. с англ., под. ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2001. – 360 с.
2. Коэн Джин Л. Гражданское общество и политическая теория / Коэн Джин Л., Арато Эндрю ; пер. с англ., общ. ред. И. И. Мюрберг. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с.
3. Чинакова Л. И. Социальный детерминизм: проблема движущих сил развития общества / Л. И. Чинакова. – М. : Политиздат, 1985. – 159 с.
4. Мир философии. Книга для чтения : в 2 ч. // Исходные философские проблемы, понятия и принципы. – М. : Политиздат, 1991. – Ч. 1. – 672 с.
5. Брунге М. Причинность / М. Брунге. – М. : Иностран. лит., 1962. – 512 с.
6. Гельвеций К. Сочинения : в 2 т. / К. Гельвеций. – М. : Мысль, 1974. – Т.2. – 687 с.
7. Гольбах П. А. Избранные произведения : в 2 т. / П. А. Гольбах. – М., 1963. – Т. 1. – 563 с.
8. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М., 1964. – Т. 3. – 799 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1961. – Т. 2. – 780 с.
10. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильчев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
11. Гегель Г. Наука логики / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1971. Т. 2. – 248 с.

**ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО:
ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ**

Зимогляд В. Я.

Рассмотрены предпосылки, источники, специфика движущих сил становления и развития гражданского общества.

Ключевые слова: *гражданское общество, движущие силы развития гражданского общества.*

**CIVIL SOCIETY:
BASES OF BECOMING AND DEVELOPMENT**

Zimoglyad V. Ya.

In the article the considered pre-conditions, sources, specific of motive forces of becoming and development of civil society.

Keywords: *civil society, motive forces of development of civil society.*

